

УДК 312.12

Федоренко В. В., аспірантка кафедри
конституційного права КНУ ім. Т. Шевченка

Гене́за конституційних засад судочинства в Україні та зарубіжних країнах

В даній статті проведено аналіз юридичної літератури та положень нормативно-правових актів даної проблематики. Також розроблені ґрунтовні висновки та пропозиції, щодо генези конституційних засад судочинства в Україні та зарубіжних країнах.

Ключові слова: Конституція України, судочинство, суди, конституційні засади.

В данной статье проведен анализ юридической литературы и положений нормативно-правовых актов данной проблематике. Также разработаны обстоятельные выводы и предложения, относительно генезиса конституционных принципов судопроизводства в Украине и зарубежных странах.

Ключевые слова: Конституция Украины, судопроизводство, суды, конституционные принципы.

This article analyzes the legal literature and provisions of legal acts of the problem. Also prepare a detailed conclusions and suggestions regarding the genesis of the constitutional principles of justice in Ukraine and foreign countries.

Keywords: The Constitution of Ukraine, the judiciary, the courts, the constitutional framework.

Актуальність теми. У правовій державі суд має вирішувати конфлікти у всіх сферах суспільних відносин на засадах законності, об'єктивності і неупередженості. Ефективність та демократичність судової системи в першу чергу характеризується можливістю надійно захищати права та свободи людини і громадянина, а не служити певному державному політичному режиму чи ідеології.

Метою даної статті є аналіз становлення та розвитку конституційних засад судочинства в Україні та зарубіжних країнах.

Судова система — це сукупність всіх судів, об'єднаних відповідно до їх компетенції, завдань і цілей, організації та функціонування, яка будується на принципі територіальності та спеціалізації і ґрунтується на конституційних засадах правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Що стосується судової системи України, то моменту здобуття державою незалежності вона фактично знаходиться в стані постійного реформування. Як правило, кожне реформаторське захід в цій сфері вводиться під гаслами забезпечення незалежності судової влади, приведення національної судової системи та судочинства до міжнародних та європейських норм і стандартів.

Проголошення Декларацією "Про державний суверенітет України" принципу поділу влад викликало необхідність послідовних перетворень в галузі правосуддя, яке б дійсно і ефективно захищало права громадян у незалежній і демократичній державі [1].

Для подальшого аналізу становлення судової системи важливими є зміни до статті 112 Конституції 1978 р., згідно з якими було засновано Конституційний Суд, що обирався Верховною Радою Української РСР на десять років. У Законі зазначалося, що особи, які обрані до складу Конституційного Суду, не можуть одночасно входити до складу інших державних органів, діяльність і акти яких є піднаглядними Конституційному Суду, а також бути народними депутатами Української РСР чи належати до будь-яких політичних партій і рухів. Важливим є положення про те, що члени Конституційного Суду при виконанні своїх обов'язків є незалежними і

підкоряються тільки Конституції [2].

28 квітня 1992 р. Верховна Рада України ухвалила Концепцію судово-правової реформи в Україні, в якій було визначено основні напрями реформування судової системи держави. Концепція закликала до того, що судово-правова реформа повинна привести судову систему, а також всі галузі права у відповідність із соціально-економічними та політичними змінами, що відбулись у суспільстві. Головною метою судово-правової реформи і формування незалежної судової влади, визначеної Концепцією, стало перебудова судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства. У процесі реформування визнано за необхідність:

- гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої і виконавчої влади;
- реалізувати демократичні ідеї правосуддя, вироблені світовою практикою і наукою;
- створити систему законодавства про судоустрій, яке б забезпечило незалежність судової влади, та інші завдання [3, с. 171].

Структурні зміни судової системи передбачалося проводити поетапно, на основі розвитку і зміни функцій існуючих судів з поступовим відокремленням ряду їх підрозділів в самостійні ланки судової системи із спеціальною підсудністю або в додаткові судові інстанції.

В рамках реформи 16 грудня 1992 р. було прийнято Закон України “Про статус суддів”, який визначав статус судців з метою забезпечення належних умов для здійснення правосуддя, дотримання Конституції і законів України, охорони прав і свобод громадян. Було визначено, що згідно зі ст. 3 Закону судді у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежними, підкоряються тільки законам і нікому не підзвітні. Закон також встановлював особливості обрання суддів, гарантії незалежності суддів, дисциплінарну відповідальність, матеріальне і соціально-побутове забезпечення суддів та інше.

Важливою і радикальною віхою у становленні судової влади в Україні стало прийняття 23 червня 1996 р. Конституції України, яка визначала нову систему судоустрою, принципи здійснення судочинства в державі та закріпила гарантії права на судовий захист (безпосередньо саме судовій системі в Основному Законі приділено увагу розділом VIII (статті 124-131) [4].

Черговими кроками у реформуванні системи судоустрою стали «мала судова реформа» 2001 року та прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у 2010 році.

У ст. 6 Конституції України передбачається поділ державної влади України на три окремі гілки — законодавчу, виконавчу та судову, що відповідає принципам демократичної держави й забезпечує незалежність і самостійність кожної з гілок влади у здійсненні їх повноважень.

Однією з ознак правової держави є розвинена судова система, яка вимагає свого закріплення як в Основному Законі держави так і в низці органічних або поточних законів, що здійснюють необхідну конкретизацію загальних положень.

Згідно зі ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, і делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Судові рішення ухвалюються судами

іменем України і є обов'язковими для виконання на всій території України [4].

В літературі немає єдиного підходу до поняття правосуддя. У радянській період поняття правосуддя виводилося із діючого законодавства і практично одноставно розумілося як діяльність з застосування матеріального права, яка відповідає на основне питання кримінальної справи.

У юридичній науці судочинство визначається як «процесуальна форма здійснення правосуддя, діяльність суду» [5, с. 718]. Утім, правосуддя визначається як «правозастосувальна діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції [...] справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави» [6, с. 50]. Подібні визначення містить і чинне українське законодавство чи нормативно-правові акти. Зазначені визначення підтверджують дійсність висновку про те, що правосуддя здійснюється через судочинство як форму діяльності.

Додамо, що в юридичній літературі, нормативно-правових актах використовуються й інші терміни, подібні до термінів судочинство і правосуддя. Зокрема термін судівництво, який визначається «як єдина система судового устрою та судочинства» [7]. За таким розумінням судівництво є поняттям ширшим за поняття судочинство, охоплює його.

Відзначимо, що кожен суд може вважатися таким, що здійснює судочинство, але не кожен – таким, що здійснює правосуддя, є важливим дослідницьким аргументом, що зумовлює необхідність подальшого виявлення істотних змістовних відмінностей між правосуддям і судочинством.

Отже, правосуддя – самостійна галузь державної діяльності, яку здійснює суд шляхом розгляду й вирішення в судових засіданнях в особливій встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [8, с. 13].

У загальному вигляді основні засади, принципи здійснення правосуддя можна розглядати як закріплені Конституцією України або такі, що впливають з її норм основоположні правові ідеї, які визначають організацію й діяльність державних органів, які здійснюють судову владу.

Засади судочинства, які закріплені в Конституції України, Законі України від 07.07.2010 року “Про судоустрій та статус суддів” та інших законах, є основою організації судової влади і здійснення правосуддя в державі. Вони забезпечують однакове розуміння і застосування законів та спонукають суддю при здійсненні правосуддя до неухильного дотримання вимог закону. Тільки реалізація всіх принципів у їх сукупності, у взаємозв'язку сприятиме у виконанні завдань судочинства.

Основними засадами судочинства в Україні є:

- законність;
- рівність учасників судового процесу перед законом і судом;
- забезпечення доведеності вини;
- змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і доведення перед судом їх переконливості;
- підтримання державного обвинувачення в суді прокурором;
- забезпечення обвинуваченому права на захист;
- гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- забезпечення апеляційного й касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом;

- обов'язковість рішень суду.

Визначальними міжнародно-правовими актами, що закріплюють функціонування судової влади, є Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (1983 р.), Основні принципи незалежності судових органів, розроблені ООН (1985 р.), Європейська хартія про статус суддів (1993р.), Загальна (універсальна) хартія суддів (1999 р.), Рекомендація № R (94) Комітету Міністрів Ради «Незалежність, дієвість та роль суддів» (1994 р.).

Ряд положень, присвячених судовому управлінню, містить Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (1983 р.). У ній, зокрема, вказується на незалежність суддів від виконавчих і законодавчих органів держави, заборону виконавчим органам здійснювати контроль над судовими через адміністрування судів, закривати або призупиняти їх діяльність тощо. Заслугує уваги теза про те, що «не існує єдиного правильного способу обрання суддів; єдиною вимогою є та, що спосіб обрання повинен гарантувати, що призначення суддів не здійснюється за нечесними мотивами» [9].

У Європейській хартії про статус суддів (1998 р.) також міститься ряд положень, що стосуються управлінської діяльності в судовій сфері. Суть державного управління у вказаній сфері зводиться до того, що держава має забезпечити суддів і судову систему всіма необхідними засобами для належного виконання завдань та здійснення правосуддя [10].

У Загальній (універсальній) хартії суддів, ухваленій 17 листопада 1999 року Центральною Радою Міжнародної асоціації суддів, зокрема, йдеться про суддівську незалежність, що має забезпечуватись законом, шляхом створення та подальшого захисту такої судової влади, яка була б дійсно незалежна від інших гілок влади [11].

Обсяг конституційного регулювання судової влади у зарубіжних країнах також різний. Так, наприклад, у Конституції Федеративної Республіки Німеччина у розділі IX, що має назву «Правосуддя», містяться детальні положення стосовно юрисдикції судів, правових гарантій громадян та основних принципів здійснення правосуддя. Крім того, у Конституції широко трактується поняття судової влади, яка відповідно до статті 92 юрисдикційно доручається суддям та здійснюється конституційним судом, федеральними судами і судами земель.

Конституція Франції містить дещо іншу модель конституційного регулювання діяльності судової влади. У трьох статтях Конституції визначено поняття судової влади, загальні принципи правосуддя, гарантії її незалежності. Усі інші питання, що стосуються порядку висунування кандидатів на суддівські посади, призначення суддів, їх правового статусу і структури судової системи, делеговано органічним законам. Показовим є той факт, що президент республіки, як гарант незалежності судової влади, очолює Вищу раду магістратури, а міністр юстиції є його заступником. До їх компетенції, як керівників Вищої ради магістратури, відноситься, зокрема, призначення суддів на посади за умови позитивного висновку Ради магістратури. Але ні президент, ні міністр юстиції не беруть участі у процедурі розгляду справ про дисциплінарні проступки суддів.

Так, у статті 117 Конституції Іспанії вказується, що «судова влада походить від народу і здійснюється від імені Короля суддями і магістратами, які незалежні, незмінювані, відповідальні перед законом і підкоряються тільки закону».

Специфічна система конституційного регулювання судової влади склалася у неєвропейських державах. Так, у Конституції Японії судовій системі присвячено VI

розділ, що має назву «Судова влада». З погляду адміністративно-правового регулювання важливими є наступні положення:

1) жоден адміністративний орган не може здійснювати судову владу з правом остаточного розв'язання;

2) усі судді незалежні і діють, додержуючись своєї совісті, при цьому керуються тільки Конституцією і законами. Крім того, Конституцією Японії заборонено створення спеціальних судів.

Отже, трактування поняття судової влади та її конституційне регулювання в зарубіжних країнах різні, що пояснюється перш за все їх державно-правовою традицією та певним етапами розвитку державотворення. Та все ж порівняльний аналіз відповідних положень Німеччини, Франції, Іспанії, Японії дає підстави визначити ряд загальних рис. До них насамперед можна віднести: заборону на запровадження надзвичайних судів, незалежність суддів, а також підпорядкування їх лише закону, більш повне відображення конституційного регулювання діяльності судів у писаних конституціях.

У другій половині ХХ ст. у багатьох європейських країнах простежується тенденція посилення управлінської ролі органів суддівського самоврядування у судовому управлінні. Існування органів суддівського самоврядування та їх повноваження передбачені низкою конституцій: Вища Рада магістратури (Італія, Франція), Вища Рада судової влади (Болгарія); Всепольська Судова Рада (Польща), Рада правосуддя (Вірменія).

Аналогічні функції здійснюють Генеральна Рада судової влади Іспанії, Генеральна судова рада Монголії, Вища судова рада Болгарії. Ці органи, як і Всепольська Судова Рада, створюються на основі представництва трьох гілок влади, з перевагою впливу судової. Так, Всепольська Судова Рада складається з:

1) Першого Голови Верховного Суду, Міністра Юстиції, Голови Вищого Адміністративного Суду і особи, що призначається Президентом Республіки;

2) 15 членів, обраних з числа суддів Верховного Суду, загальних судів, адміністративних судів та військових судів;

3) чотирьох членів, обраних Сеймом з числа депутатів, а також двох – обраних Сенатом з числа сенаторів [12, с. 523]. Головною метою діяльності Всепольської судової ради є нагляд за дотриманням незалежності судів і суддів.

Схожі функції покладено і на Раду Правосуддя Вірменії, яку очолює президент країни, а міністр юстиції та генеральний прокурор є його заступниками. Крім того, до її складу входять чотирнадцять членів, які призначаються Президентом на п'ятирічний термін.

Загальновідомо, що судове управління складається із численних керуючих впливів, що забезпечують необхідний рівень роботи судів, належне функціонування органів правосуддя. Ефективність судового управління значною мірою залежить від професійних якостей управлінців. У цьому плані цікавими є стандарти, встановлені Національною асоціацією судового управління, що діє у США [13, с. 5]. Вона організована шляхом об'єднання Національної асоціації адміністраторів судів першої інстанції з Національною асоціацією судового управління.

У країнах так званого «ближнього зарубіжжя» склалися власні системи судового управління. Так, у Республіці Казахстан організаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Верховного суду здійснюється його апаратом, а місцевих судів – уповноваженим державним органом (Комітетом із судового адміністрування при Верховному суді Республіки), що створюється Президентом. Діяльність

уповноваженого органу здійснюється при дотриманні принципів незалежності суду і невтручання у його діяльність. Так, у Республіці Таджикистан судово організаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності судів здійснюється апаратом судів, а також Радою юстиції Республіки [14, с. 217].

Досвід європейських країн може бути прийнятним і корисним для України в частині вирішення завдань стосовно розширення функцій судів і поширення незалежності суддів, а також їх зобов'язання підпорядковуватись лише закону.

Висновок. Отже, завданням подальшого розвитку правосуддя в Україні є реальне утвердження верховенства права у суспільстві і забезпечення кожній людині права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді. Дальший розвиток правосуддя в Україні має бути спрямований на забезпечення, зокрема: доступності правосуддя; справедливої судової процедури; незалежності, безсторонності та професіоналізму суддів; ефективності судового захисту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. та доопр. – К. : Прав. єдність : Алерта, 2010. – 432 с.
2. Конституція УРСР 1978 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>
3. Іванов В. М. Історія держави і права: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002. — Ч. 2. — 2003. — 224 с.
4. Конституція України. — С. : ТОВ «ВВП Нотіс», 2013. — 52 с.
5. Сірий М.І., Тертишник В.М. Судочинство // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. — К.: “Українська енциклопедія”. — Т. 5.
6. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. — К.: Праксіс, 2008.
7. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10.05.2006 № 361/2006.
8. Федоренко В.В. Правова регламентація конституційних засад судочинства в Україні та зарубіжних країнах // Права людини: досягнення, проблеми, перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. — Тернопіль, 2013. — С. 13-18.
9. Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (1983р.) законів. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.judges.org.ua/d5.html
10. Європейська хартія про статус суддів (1998 р.). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_236
11. Загальна (універсальна) хартія судді, ухвалена 17 листопада 1999 року Центральною Радою Міжнародної асоціації суддів. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.asu.od.ua/ua/publications/.../document1/
12. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. А.Я.Сухарев. — 2-е изд., изм. и доп./ А.Я. Сухарев. — М.: НОРМА-ИНФРА, 2001. — 723 с.
13. Шишкін В.І. Судові системи країн світу: У 3-х кн. — Кн. 1. / В.І. Шишкін. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 336 с.
14. Клеандров М.И. Судебные системы государств — участников СНГ: законодательное обеспечение / М.И. Клеандров. — М.: Юристъ, 2002. — 579 с.